

Het noodweer van 20 juni 1950

en het begin van het commerciële weerbericht

- Op 20 juni 1950 waarschuwde Jan Pelleboer tijdig voor noodweer dat het koninklijk bezoek aan de stad Groningen bedreigde.
- Door de formele opstelling van het KNMI vormde dit incident het begin van commercialisering van het weerbericht in Nederland.
- Jan Pelleboer maakte het weerbericht pas echt populair.

Op 20 juni 1950 werd de stad Groningen getroffen door een kortstondig noodweer. Dit leidde niet alleen tot een verstoring van het koninklijk bezoek die dag aan Groningen, maar droeg ook op curieuze wijze bij aan het ontstaan van particuliere weerondernemingen. Het is ook het verhaal over een gewone Nederlander, Jan Pelleboer. Hij begon in Nederland als eerste met het uitgeven van weerberichten voor de gewone Nederlander, buiten het KNMI om. Pelleboer stond hiermee aan het begin van de commerciële verspreiding van weerberichten via kranten, tijdschriften, radio en tv. Zoals zo vaak in de Nederlandse geschiedenis, ging het om een op zich onbeduidende weergebeurtenis, die aanleiding gaf tot een unieke ontwikkeling.

Henk de Bruin, Huug van den Dool en Rob Groenland

In de middag van 20 juni 1950 arriveerde een koninklijke trein op het station van Groningen, nog getrokken door twee stoomlocomotieven. Het was de start van een tweedaags bezoek van koningin Juliana en prins Bernard aan de provincie Groningen. Voor de Groningers was het een belangrijk bezoek, want Groningen was het laatst bevrijdde deel van Nederland dat direct na de oorlog weinig aandacht had gekregen. Parallelen met de huidige tijd dringen zich op. In 1950 was Groningen nog lang niet hersteld van de oorlogsver-

woestingen, die in de stad nog duidelijk zichtbaar waren. De bevolking ontving het koninklijk paar dan ook met groot enthousiasme. De filmreportage van het Polygoonjournaal van dit bezoek is op de VPRO-website te bekijken.¹ De rijtoer in open chalet door de stad was een van de hoogtepunten.

De dan 27-jarige Jan Pelleboer, KNMI-waarnemer op vliegveld Eelde, zag tot zijn schrik een zware onweersbui juist boven de stad ontstaan en belde meteen de politie. De organisatoren besloten prompt de rijtoer in te korten en dat was maar goed ook: vlak

Figuur 1. Jan Pelleboer als jonge KNMI-waarnemer. (Jan Pelleboer, Weerboek, 1983)

Figuur 2. Jan Pelleboer in zijn element. (Jan Pelleboer, Weerboek, 1983)

nadat het koninklijk paar op hun logeeraadres gearriveerd was, brak het noodweer los. Jan Pelleboer had het paar voor groot onheil behoed. De hoofdcommissaris van politie stuurde hem een bedankbriefje en vroeg Pelleboer bovendien het weer van de volgende dag in de gaten te houden. Jans werkgever, het KNMI, toonde zich echter minder enthousiast en in plaats van een schouderklopje kreeg hij per brief een formele reprimande. Waarnemers mochten niet zelfstandig weerberichten uitbrengen. Dit moet hard zijn aangekomen bij de nog jonge Pelleboer. In zijn ogen had hij het zo bejubelde koninklijk paar behoed voor de gevolgen van het noodweer en hij was er van overtuigd dat hij een goede daad had verricht. Overleg met De Bilt was praktisch niet mogelijk. Als destijds de directie wat minder formeel had gehandeld, Jan Pelleboer had bedankt en had uitgelegd dat hij in het vervolg niet op eigen houtje verwachtingen naar buiten toe mocht afgeven, dan was de hele affaire waarschijnlijk met een sissert afgelopen. Maar in de jaren vijftig waren de gezagsverhoudingen binnen overheidsinstanties nog heel formeel. Daar kwam bij dat het KNMI van overheidswege het monopolie had op het uitgeven van weersverwachtingen, maar er was geen beleid uitgestippeld over hoe om te gaan met weerrubrieken die in kranten en tijdschriften verschenen. Hoe dan ook, door de formele opstelling moet het incident rondom het koninklijk bezoek op 20 en 21 juni 1950 beschouwd worden als een

historische gebeurtenis die een eerste aanzet werd tot het ontstaan van commerciële weerdiensten in Nederland. In dit artikel bespreken we het weer op die dag aan de hand van informatie verkregen uit heranalyses. Maar eerst een korte beschrijving van de loopbaan van Jan Pelleboer.

Jan Pelleboer²

Jan Pelleboer groeide op in 's-Heerenbroek, gelegen tussen Zwolle en Kampen, waar zijn ouders een boerderij hadden. Hij doorliep de landbouwschool in Kampen, maar zijn passie lag bij het weer. Zijn weerstation werd een officieel KNMI-station. Na de bevrijding fietste Jan naar De Bilt om daar te solliciteren en werd benoemd tot waarnemer op het vliegveld Eelde. Hij trouwde al snel met Jannie, de dochter van de houder van het pension in Paterswolde waar hij onderdak vond.

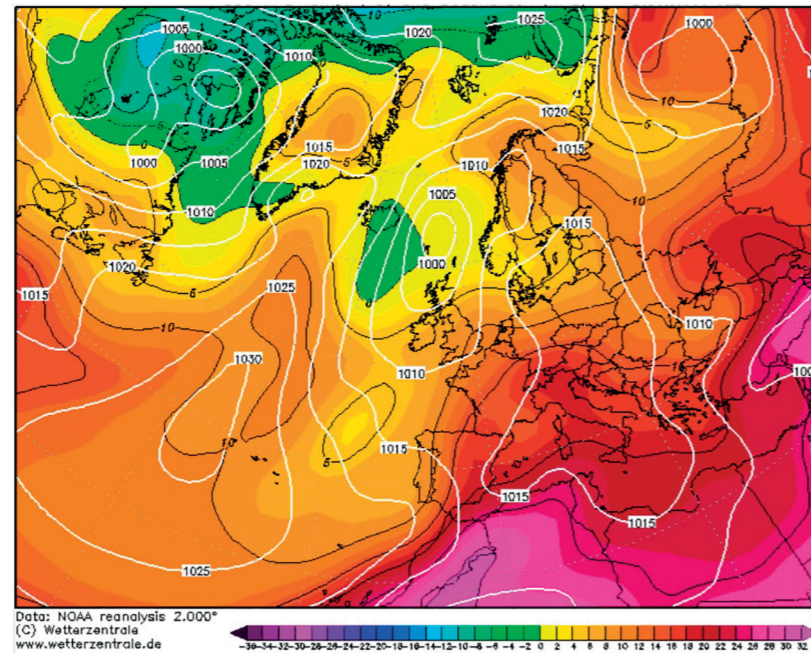
Reeds in 1947 schreef hij weerstukjes voor verschillende kranten. Ook andere KNMI-ers, zoals bijvoorbeeld dr. H. ten Kate, adjunct-hoofd van de Klimatologische Dienst, deden dit. Jan kocht een toverlantaarn en samen met zijn vrouw en collega Harm Reinders gaf hij lezingen over het tot stand komen van het weerbericht voor verenigingen zoals de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen. Een aardige anekdote uit die tijd is dat bij aanvang van een lezing Jan meldde dat het zou gaan sneeuwen, waarop op een woedende waard hem toebeet: "Nait weer over dei snei proat'n, heur, anders gaan ze mie straks allemaal vort."

De kijkcijfers vlogen omhoog en Jan Pelleboer's populariteit steeg tot grote hoogte.

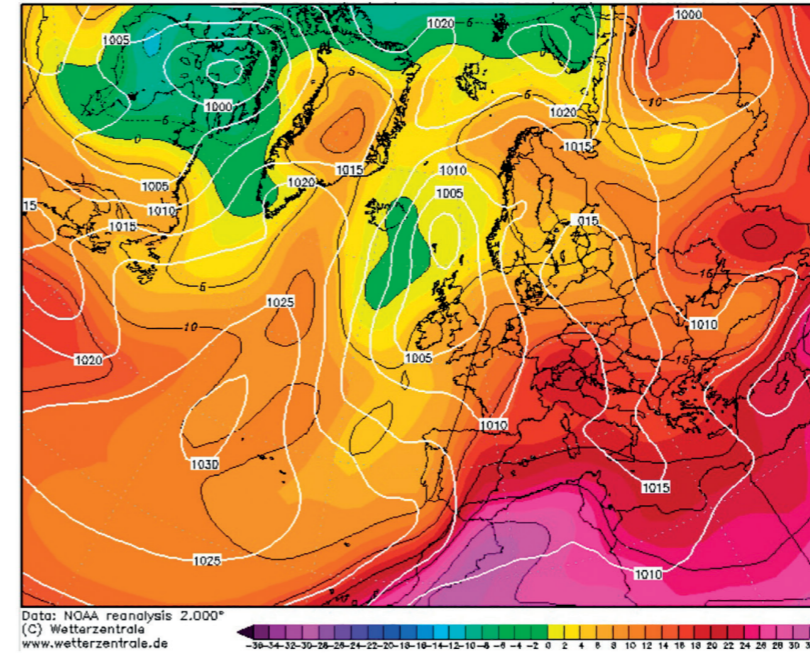
Populariteit

In 1954 verbood de KNMI-directie plotseling deze nevenwerkzaamheden van Jan. Hij besloot daarop als freelancer alleen door te gaan. Voor die tijd een moedige stap, want een vaste baan bij de overheid gaf men niet gauw op. Het 20 juni 1950-incident heeft bij deze beslissing ongetwijfeld een rol gespeeld. Pelleboer werd aangesteld als freelance weerjournalist bij het *Nieuwsblad van het Noorden*, wat hem een werkplek verschafte. Als bijverdienste bleef hij lezingen geven en op de zondagen deed hij nog sport erbij. Jan was geliefd bij zijn collega's en bij zijn lezers, en hing de voetbaltuitslagen voor het raam van het redactiegebouw. Op zondag stond het zwart van de mensen bij de krant op het Zuiderdiep te Groningen. Ja, Jan kon goed communiceren met de 'gewone man'.

Al gauw ging de Gemeenschappelijke Pers Dienst zijn weerstukjes distribueren onder de aangesloten kranten. Daarnaast schreef Jan voor

Figuur 3 Heranalyse-weerkaart van Europa op 20 juni 1950 om 12 GMT. De kleuren geven de temperatuur aan op ongeveer 1,5 km hoogte in de atmosfeer.

Figuur 4: Heranalyse-weerkaart van Europa op 20 juni 1950 om 18 GMT.

dagbladen in Noord Holland (onder andere *de Telegraaf*), Zeeland, Noord Brabant en Limburg en ook nog voor tijdschriften zoals *de Tijd*, *Elsevier*, *Het Vaderland* en later *de Story*. Zijn vrouw Jannie hield de administratie bij en verstuurde de facturen. Ook hielp zij met het beantwoorden van de vele post die hij kreeg. Een nieuwe mijlpaal werd het werk voor de radio. Hier bleek opnieuw het talent van Jan Pelleboer om te communiceren met 'het gewone volk'. Door de toegenomen welvaart konden steeds meer Nederlanders op (kampeer)vakantie naar het buitenland. Voor de Wereldomroep maakte Jan een weerrubriek, die na de ANWB-noodoproepen werd uitgezonden. Jan werd een bekende Nederlander. Al gauw kwamen tv-programmamakers er achter dat het weer kijkers trekt en de TROS vroeg aan Jan een tv-rubriek over het komend weekendweer te verzorgen.

Hij stemde toe op voorwaarde dat hij dat vanuit Paterswolde kon doen. Zo kon het gebeuren dat er wekelijks een TROS-cameraploeg naar Paterswolde afreisde om Jan Pelleboer te filmen die met een zelf getimmerd bord in zijn tuin de ligging van fronten en hogedrukgebieden aangaf, uit het hoofd toegelicht met zijn karakteristieke stemgeluid. De kijkcijfers vlogen omhoog en Jan Pelleboer's populariteit steeg tot grote hoogte. Toch vond hij die bekendheid uiteindelijk steeds vervelender en in augustus 1984 stopte hij abrupt met zijn tv-optredens.

Met steun van de TROS zette hij nog wel een zeer succesvolle telefonische weerlijn op en bleef hij zijn werk voor kranten doen. Een commercieel bedrijf bood hem een lucratief contract aan voor zijn weerlijn. Het zou een mooie oudedagvoorziening zijn geweest, maar Jan Pelleboer sloeg dit aanbod af. "Wat moet ik met zoveel geld?", riep hij. "Jannie en ik hebben alles al hier in Paterswolde." Jan kosterde zijn vrijheid. Gedurende zijn drukke loopbaan was hij nooit ziek geweest. Als een donderslag bij heldere hemel overleed hij op 18 juli 1992 in zijn slaap door een hartstilstand op 69 jarige leeftijd.

Het weer op 20 juni 1950

Het weer in de periode van 20 tot 22 juni 1950 vertoonde een grote, traag verlopende omslag van relatief warm naar koud zoals men dat in de zomer vaker ziet. Dit wordt bevestigd door de heranalyses. Polaire lucht stroomde ten westen van de Britse eilanden zuidwaarts, boog af links boven van Frankrijk en

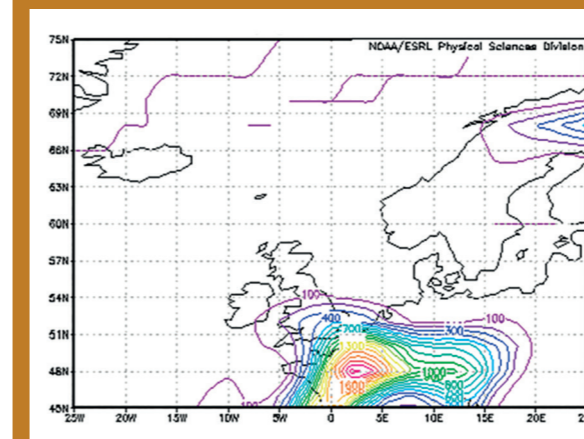
Men moet het dan van visuele waarnemingen hebben en Jan Pelleboer zag dat juist boven de stad een bui tot ontwikkeling kwam.

bereikte vervolgens Nederland. Onder zulke omstandigheden is de lucht onstabiel van opbouw en kunnen er buien ontstaan. Boven het Europese continent bevond zich warme lucht, met ons land op de grens van de koude en warme lucht. Op die grens – een koufront – kan warme lucht gemakkelijk tegen de koude lucht opstijgen. Een van de grootheden die door het heranalysemodel van Compo (zie blz. 13 in dit *Zenit*-nummer) wordt berekend is CAPE-index (zie het Kader), een indicatie voor de mate van instabiliteit van de lucht. Het blijkt dat Groningen net aan de voorkant in het gebied lag met een CAPE-waarde die plaatselijk een heftige onweersbui kan veroorzaken. Waar precies zo'n bui zal op-

treten is niet te voorspellen. Men moet het dan van visuele waarnemingen hebben en Jan Pelleboer zag dat juist boven de stad een bui tot ontwikkeling kwam. Het KNMI-regenmeternetwerk miste de bui, maar verschillende kranten van 21 juni maakten melding van een noodweer dat het koninklijk paar net niet trof. De buien liepen

De CAPE-index

CAPE is een afkorting van *Convective Available Potential Energy*. Het gaat hierbij om convectie, ofwel verticale stromingen van warme lucht. Thermiek is een bekende vorm van convectie: relatief warme luchtballen stijgen op vanaf de grond, waar zweefvliegers en sommige vogelsoorten dankbaar gebruik van maken. De term 'potentieel beschikbare energie' duidt op de energie (warmte) die in de lucht aanwezig is en die mogelijk beschikbaar komt. Bij buivorming gaat het dan om de energie die een luchtdeeltje meekrijgt als het gaat stijgen. Een pakketje lucht stijgt in dat geval vanaf de grond (of iets hogerop) op en blijft tijdens dat stijgingsproces warmer dan zijn omgeving. Hoe groter het temperatuurverschil tussen dat luchtpakketje en de omringende lucht, des te onstabiel de lucht opbouw. Hoe hoger de CAPE, hoe onstabiel de lucht en des te groter de kans op zware buien.

Heranalyse van de CAPE op 20 juni 1950 om 12 GMT. De getallen zijn CAPE-waarden, uitgedrukt in kilojoule per kg lucht. Hoe hoger de getallen (hoe hoger de CAPE), hoe onstabiel de lucht en des te groter de kans op zware buien.

meer dan een volle dag voor het koufront uit, iets dat vaker voorkomt. De opwaartse luchtstroom werd door het naderende koufront aangezwengeld, maar werd aan het eind van de middag van de 20ste nog eens extra versterkt door de warmte van die dag ter plaatse.

Het weer als commercieel product

De loopbaan van Jan Pelleboer toont aan dat er bij het grote publiek behoefte is aan informatie over het weer. Het weerbericht komt de op-lagen van dagbladen en tijdschriften ten goede. Hetzelfde geldt voor de

luister- en kijkcijfers van radio en tv, zodat er voor het 'populaire' weerbericht, bestemd voor de gewone man en vrouw, een commerciële markt is. Jan Pelleboer was een van de eersten die dat inzag en in dit gat in de markt sprong. Toch stond bij hem zijn passie voor het weer centraal. In de jaren 1990 privatiseerde het paarse kabinet Kok verschillende overheidsinstellingen en werd de weermarkt aan commerciële bedrijven overgelaten. Het KNMI verloor zijn monopoliepositie en delen werden geprivatiseerd. Het is hier niet de plaats om deze ontwikkeling in detail te beschrijven.³ Maar feit is dat goed kunnen communiceren met een groot publiek een belangrijk aspect van de commerciële meteorologie vormt. Zo bezien neemt Jan Pelleboer in de geschiedenis van de Nederlandse weerkunde een aparte plaats in. Hij was weeramateur zonder enig diploma die van zijn hobby zijn beroep maakte, mede door het 20 juni 1950-incident. Door hard werken wist deze autodidact een groot publiek te bereiken. En dat is zijn grote verdienste.

Noten

¹ Zie www.vpro.nl/spel/~WO_VPRO_032835~polygoon-hollands-nieuws-20-juni-1950-ko-ninklijk-bezoek-aan-groningen~.html

² Bewerkt naar Cathrinus Schaafsma, Albert Odding, *Jan Pelleboer. Weerman en dorpsmens*, Bedum, 1995.

³ Zie Ben Lankamp, *Opkomst van commerciële weerbedrijven*, *Zenit* oktober 2015, blz. 20-23.